

Šiuolaikinis lenkų ir vengrų konservatizmas: lyginamoji filosofinė analizė

MARIUS KUNDROTAS

puritonas@gmail.com

Straipsnyje filosofiniu aspektu aptariami šiuolaikinių lenkų ir vengrų konservatyviųjų partijų idėjiniai konceptai, juose glūdintys tautiniai tapatybės kodai, jų istorinė raida, civilizaciniai ir geopolitiniai kontekstai. Straipsnio pradžioje konceptualiai analizuojama šių tautų kilmė, istorinių mitų, tapatybės raida, tęsiama vertybinė jų konservatorių politika, baigiama šiandieninėmis jų tarptautinės politikos orientacijomis ir jų reikšme Europai ir Lietuvai.

Vėliau daug dėmesio skiriama lenkų ir vengrų istorinių tapatybių ir patirčių lyginimui, išryškinant jų savitumus ir bendrumus. Nagrinėjamas imperinis dėmuo šių tautų tapatybinių kodų rinkiniuose, gvildenami santykiai su Europos ir Eurazijos civilizacinėmis erdvėmis, pragmatizmo ir vertybių santykiai.

Įvairiais filosofiniais aspektais gvildenami tiriamų partijų ideologinės orientacijos apibrėžimai, nuo dešiniojo radikalizmo ir populizmo iki konservatizmo ir nacionalizmo, filosofškai grindžiama, kodėl vieni apibrėžimai tikslesni nei kiti. Po tautinių idėjų tapatybinės raidos analizuojama ir tiriamų partijų idėjinė raida.

Esminiai žodžiai: Vengrija, Lenkija, konservatoriai, partijos, tapatybė, programos, vertybės, idėjos, konceptai, pragmatizmas, geopolitika, civilizacija.

Įvadas

Žvelgiant filosofiniu ir geopolitiniu aspektais, tiek Lenkija, tiek ir Vengrija yra Europos Sąjungos ir NATO šalys, tad jų valdančiosios ar bent lemiamai įtakingos politinės jėgos ir jų politika yra svarbios viso Vidurio Rytų Europos regiono, taip pat – įvardytų tarptautinių blokų ateičiai. Artimiausios mūsų kaimynės Lenkijos santykiai su Lietuva – daugiau dvišaliai, dažnai stringantys ties kresų politika ir tautinių mažumų teisėmis. Europiniame ir transatlantiniame kontekste Lenkija elgiasi lojaliai pirminėms šių blokų vertybėms, nors – valdant konservatoriams – kvestionavo liberaliai kai-

ruoliškus žmogaus teisių konceptus, pradedant atvirumu imigrantams, baigiant šeimos, lyties ir gyvybės etika.

Vengrija tuo metu flirtuoja su pagrindine Vakarų bloko varžove ir priešininke – Rusija, dažnai stabdo sankcijas šiai Ukrainą užpuolusiai valstybei ir net rodo ambicijas NATO plėtros kontekste. Tai verčia Vengriją visos Europos Sąjungos ir iš dalies – NATO problema.

Vidaus politikoje lenkų ir vengrų konservatorių pozicijos – labai panašios, o štai geopolitikoje – itin skirtingos. Kadangi lenkus ir vengrus sieja sena ir glaudi istorinė tradicija, formaliai įtvirtinta Višegrado paktu, šių tautų konservatyviųjų sluoksnių lyginimas įgau-

na ypatingos reikšmės. Svarbu tiek suvokti šių jėgų bendrumų ir skirtumų mastus bei laukus, tiek išsiaiškinti jų prielaidas.

Tik suvokiant, kodėl mūsų regiono kaimynai elgiasi vienaip, o ne kitaip, galima modeliuoti situacijas dabartyje ir ateityje, derinant bendrus interesus ir pagarbiai vertinant skirtumus. Maža to: tam tikrais atvejais galima suvokti ir tai, ko galima tikėtis kitose šalyse, jeigu jos išgyvens panašius iššūkius.

Šiuo metu tiek praktinėje europinėje, taip pat ir lietuviškoje politikoje, tiek ir intelektualiesniame diskurse daugiau kalbama apie pasekmes nei apie priežastis. Svarstoma, kaip sustabdyti ar pašalinti maištingus politinius lyderius, užuot bent pamėginus suprasti, kaip jie atsiranda, kodėl jie renkasi vienus, o ne kitus sprendimus, ir kaip jie sulaukia tokio populiarumo.

Taktika – užčiaupti, prispausti, sunaikinti – mažiausiai reikalauja mąstyti. Kartais ši taktika pasiteisina – Lenkijoje pavyko įveikti kairiesiems liberalams Briuselyje kritišką konservatorių, nors labai rimtas klausimas, ar ilgam: liberalai ir konservatoriai šioje šalyje jau ne kartą keitė vieni kitus. O Vengrijoje ši taktika patyrė visišką fiasco. Maža to – liberaliai demokratijos versijai kritiškų jėgų „užkratas“ skverbiasi į Italiją, Skandinavijos šalis, net Vokietiją. Tai rodo, kad reikia naujos diskusijos vietoje monologo.

Diskusija prasideda nuo supratimo. Lieka viltis, kad įžvalgos akademinėje erdvėje anksčiau ar vėliau turės įtakos ir praktinės politikos sprendimams. Pirmas mus ypatinai dominantis problemų laukas – istorinė lenkų ir vengrų tautų atmintis bei jos atspindžiai dabartinių vyraujančių konserva-

tyvių partijų politikoje. Antrą lauką sudaro vertybinės ir praktinės šių partijų pozicijos, jų lyginamoji analizė. Trečiasis laukas – šių partijų reikšmė ideologiniu, civilizaciniu ir geopolitiniu aspektu. Reikšmės sąvoka šiuo atveju apima tiek ideologinę jų tapatybę, tiek poveikio kryptį, formą ir mastą santykiuose su geokultūriniais ir geopolitiniais šiandienos blokais.

Nors Lietuva geografiškai ir istoriškai priklauso Vidurio Rytų Europos regionui, jos politikai labiau orientuojasi į Vakarų ir Šiaurės Europą. Iš dalies tuo galima aiškinti ir tokį faktą, jog apie savo regiono šalis žinome stebėtinai mažai. Vienintelė išimtis – Lenkija, su kuria turime atvirą sieną ir ilgametę bendrą istorinę patirtį.

Apie Lenkijos istoriją lietuviškai turime verstinę Normano Deviso (Norman Davies) knygą „Dievo žaislas“¹. Šioje knygoje (tiksliau – dviejose knygose) analizuojama Lenkijos valstybės ir visuomenės raida nuo seniausių laikų iki XX a. pabaigos. Visgi idėjinių ir tapatybinių konceptų sąsajos su nūdienos politika čia nėra nagrinėjamos, o ir vargu galėtų, nes istorija baigiasi praejusiu amžiumi.

Apie Vidurio Rytų Europos regioną, apimančią Vengriją, Lenkiją, Čekiją ir Slovakiją turime tik vieną verstinę knygą – Piotro Vandičiaus (Piotr Wandycz) „Laisvės kaina“². Visgi ir čia istorija baigiasi XX a. Šioje

1 Davies, N. *Dievo žaislas: Lenkijos istorija I tomas*. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 1998, 637 p.

Davies, N. *Dievo žaislas: Lenkijos istorija II tomas*. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2002, 751 p.

2 Wandycz, P. S. *Laisvės kaina. Vidurio Rytų Europos istorija nuo viduramžių iki dabarties*. Vilnius: Baltos lankos, 1997, 348 p.

knygoje kalbama apie tautinio tapatumo ir nacionalistinės politikos atgimimą, bet tai – tikrai baigiamieji knygos štrichai, be gilesnės analizės apie šiuolaikinius konceptus, kurie išryškėjo jau išleidus šią knygą.

2017 m. pasirodė šio straipsnio autoriaus knyga „Tautinis idealas politikoje: keturių šalių atvejai“³, kurioje aptariama Lenkijos dešinioji politika, bet ji gvildinama santykyje su Prancūzijos, Danijos ir Lietuvos dešiniaisiais. Vidurio Rytų šalių konservatyviosios politikos lyginimo čia nėra.

Iš užsienietiškos literatūros pirmiausiai įvardytina gana išsami Katarinos Blum (Katharina Bluhm) ir Mihajaus Vargos (Mihai Varga) sudaryta knyga „Naujieji konservatoriai Rusijoje ir Vidurio Rytų Europoje“⁴. Visgi jau iš paties veikalo pavadinimo galima numatyti problemą, atsišleidžiančią jo turinyje.

Šioje knygoje lenkų ir vengrų konservatoriai daugiau ar mažiau dedami į vieną lentyną su Vladimiro Putino režimu Rusijoje. Taip pat vartojama logiškai ir idėjiškai prieštaringa „neliberalizmo“ sąvoka (*illiberalism*). Joramas Hazonis (Yoram Hazony) ir Ofiras Haivris (Ofir Haivry) taikliai įžvelgia, kad šia sąvoka galima apibendrinti visiškai skirtingas ir vidujai priešingas stovyklas vien pagal jų antagonistinių santykį su liberalizmu⁵. Tai atspindi pačių liberalų subjektyvumą, skirstant idėjų pasaulį į juoda ir balta.

3 Kundrotas, M. *Tautinis idealas politikoje: keturių šalių atvejai*. Vilnius: Vaga, 2017, 232 p.

4 *New Conservatives in Russia and East Central Europe*. Ed. Bluhm, K., Varga, M. New York: Routledge, 2019, 322 p.

5 Haivry, O., Hazony, Y. What Is Conservatism? In: *American Affairs Journal*. 2017, Vol. 1, Nr. 2. Prieiga per internetą: <https://americanaffairsjournal.org/2017/05/what-is-conservatism/> [Žiūrėta 2024 03 20].

Maža to. V. Putino režimą nuo lenkų ir vengrų konservatorių skiria bent trys lemtingi aspektai.

Pirmiausiai – imperializmo veiksnys. Priešingai negu Maskva, nei Varšuva, nei Budapeštas po II-ojo pasaulinio karo nėra įsiveržę į svetimas teritorijas, o kresų politika apsiriboja rūpesčiu savo diasporų teisėmis kitų valstybių teritorijose, be ginkluotos agresijos ar pretenzijų keisti valstybių sienas.

Antra – santykis su komunistine praeitimi. V. Putinas integruoja šį istorinį Rusijos raidos etapą į bendrą rusiškojo tapatumo kontekstą. Lenkų ir vengrų konservatoriai komunizmui griežtai oponuoja.

Trečia – šio straipsnio autoriaus knygoje „Putinizmas: ideologinė charakteristika“⁶ apskritai abejojama konservatyviu putinizmo charakteriu, nors šis režimas ir pats įsivardija, ir kritikų dažnai įvardijamas šiuo pasaulėžiūriniu terminu. Šiuolaikinio Kremliaus ideologija remiasi plebėjiška retorika (vs. konservatorių aristokratiškumas), masių egzaltacija (vs. organiška hierarchija), gaivališkos jėgos kultu (vs. dorybių etika), kas šią ideologiją leidžia matyti veikiau kaip fašistinę nei kaip konservatyvią.

Nors K. Blumo ir M. Vargos knygoje yra vertingų įžvalgų – ypač atskiriant Vidurio Rytų Europos konservatizmą nuo populizmo, kuriuo šių šalių konservatoriai dažnai kaltinami – ryškėja leitmotyvas šio regiono konservatorius piešti kaip V. Putino epigonus ar satelitus. Čia išryškėja ir ketvirtas esminis skirtumas: Lenkijoje valdžios keičiasi,

6 Kundrotas, M. *Putinizmas: ideologinė charakteristika*. Kėdainiai: Spaudvita, 2022, 188 p.

Vengrijoje jėgos konkuruoja, o Rusijoje valdžia koncentruota „sisteminio pliuralizmo“ pavidalu, kur atstovaujama daug partijų, bet esminiai principai sutampa.

Antra verta dėmesio knyga – korėjiečio Seongčeolo Kimo (Seongcheol Kim) veikalas „Diskursas, hegemonija ir populizmas Višegrado ketvertuke“⁷. Ši knyga – tipinis pavyzdys to, kas kritikuojama anksčiau nurodytoje knygoje. Višegrado šalių dešinieji grynai kairuoliška maniera įvardijami kaip populistai ir – kas skamba dar blogiau – kaip etniniai hegemonistai, kosmopolitinio pliuralizmo priešai.

Šioje knygoje Vidurio Rytų Europos konservatoriai dar griežčiau vertinami pagal savo santykį su liberalizmu. „Vengriškumas“ ir „lenkiškumas“ priešpriešinami politiniam-instituciniam valstybių tapatumui, o taip pat – kosmopolitizmui kaip „įtraukties“ ideologijai juodai baltame fone.

Trečia įdomi knyga – Šono Henlio (Sean Hanley) ir Alekso Ščerbiako (Aleks Szczerbiak) veikalas „Centro dešiniosios partijos pokomunistinėje Rytų Vidurio Europoje“⁸. Ši knyga pirmiausiai įdomi tuo, kad vengrų ir lenkų konservatoriai čia įvardijami kaip centro dešinė, o ne kraštutinė dešinė ar dešinysis sparnas. Visgi čia nėra šiuolaikinės konservatorių sąsajos su konkrečių tautų istorine atmintimi ir jos tapatybiniais kodais.

Minimalistinis šio straipsnio uždavinys – pateikti lietuvišką vengrų ir lenkų konservatyviųjų partijų ideologijų interpretaciją tautinių tapatybinių kodų ir

tarptautinės šių partijų reikšmės kontekste. Maksimalistinis uždavinys – praturtinti šių partijų analizę istoriniais, civilizaciniais ir geopolitiniais aspektais tarptautiniu lygiu.

1. Tapatybiniai kodai ir jų reikšmė

1. 1. Kilmė, raida ir būdas

Lenkiją ir Vengriją ilgus šimtmečius siejo bendra istorija. Jos pradžia galima laikyti XIV amžių, kai abi valstybes valdė karaliaus Liudvikas Anžu. XV–XVI a. abi šalys jungė Jogailaičių dinastija, taip pat valdžiusi Lietuvos Didžiąją Kunigaikštystę, apėmusią lietuvių, baltarusių ir ukrainiečių žemes. XVI a. 2-oje pusėje jungtinę Lenkijos ir Lietuvos valstybę valdė vengrų kunigaikštis Steponas Batoras (István Báthory), pasižymėjęs tiek karuose, tiek švietimo politikoje, gynęs šalies laisvę ir ugždęs jos dvasią.

XIX a. lenkų ir vengrų tautos kartu kilo į kovą už savo laisvę nuo jas pavergusių imperijų. XX a. 1-oje pusėje abi atkūrė savo valstybes, o XX a. pabaigoje abi kartu išsivadavo iš sovietų priespaudos.

Istoriškai abi šios tautos turi imperinį kodą. Jos didvyriškai gynė savo laisvę nuo svetimšalių grobikų, bet vargas būdavo toms tautoms, kurios patekdavo į šių imperinių tautų globą. Lenkai dar XVI–XVII a. siekė asimiliuoti ukrainiečių tautą, o besipriešinančius asimiliacijai persekiojo. Tai sudarė prielaidas ukrainiečių atsiskyrimui nuo Lenkijos ir Lietuvos valstybės ir prisijungimui prie Rusijos. Vengrai, išsikovoję lygiateisį statusą austrų imperijoje, siekė asimiliuoti sau pavaldžius slovakus ir kroatų.

Vengrų ir lenkų santykiai su Europa, šią suvokiant ne fizinės, o kultūrinės ir civilizacinės geografijos prasme, klostėsi

7 Kim, S. *Discourse, Hegemony, and Populism in the Visegrád Four*. New York: Routledge, 2022, 334 p.

8 *Centre-Right Parties in Post-Communist East-Central Europe*. Ed. Hanley, S., Szczerbiak, A.. New York: Routledge, 2006, 162 p.

skirtingai. Lenkų protėviai indoeuropiečiai dabartinės Lenkijos teritorijoje apsigyveno dar neolito laikais. Kada ten pasirodė slavai, kurių grupei priklauso lenkai, diskutuojama ligšiol, skirtingos teorijos įvairuoja nuo II-o tūkstantmečio prieš Kristų (Gerardas Labuda) iki ankstyvųjų viduramžių (Vladimiras Toporovas). Lenkų tauta ėmė formuotis apie X a. iš vietinių gyventojų.

Vengrai dabartinėje savo teritorijoje pasirodė tik IX a. Šis etnosas atsikėlė nuo Uralo, kur iki šiol gyvena artimiausi vengrų giminaičiai chantai ir mansiai, visi priklauso ugrofinų tautų grupei. Vengrus iš jų gimtinės išjudino hunai, platus konglomeratas, kurį sudarė mongolai, tiurkai, ugrofinai, sarmatai ir kiti etnosai. Nors hunų ir vengrų atsikėlimą į dabartinę Vengriją (istorinę Panoniją) skiria pusė tūkstančio, jų istorijos glaudžiai susijusios.

Vengrai kalbos požiūriu iki šiol yra ugrofinai, tačiau, asimiliavę vietines Karpatų tautas – nuo trakų ir sarmatų iki slavų, o savo kelionėse į Panoniją turėję santykių ir su tiurkais, genetiškai ir antropologiškai atsiskyrė nuo savo pirminės giminės. Dinarinis dabartinio vengro tipas skiriasi tiek nuo pusiau mongoloidinio Uralo ugrofinų tipo, tiek nuo nordinio suomių ar estų tipo.

Taigi, lenkų protėviai nuo akmens amžiaus formavosi Europoje, o vengrai atsikėlė iš teritorijų, kur ribojasi Europa ir Azija. Teritorijų, kur vėliau – jau Moskovijos laikais – formavosi eurazinis tapatumas.

1. 2. Mitai, atmintis ir savimonė

Visgi, kalbant apie tapatybinius kodus, pirmiausiai reiktų žvelgti ne į genetiką ar lingvistiką, bet į mitologiją, formavu-

sią tautų savimonę daugelį amžių. Lenkų tautinis mitas prasideda nuo brolių Lecho, Čecho ir Ruso (kitose versijose – Kijaus, iš čia – Kyjivas). Legenda apie šiuos brolius, iš kurių kilę lenkai, čekai ir rusėnai – dabartiniai ukrainiečiai – rašytiniuose šaltiniuose siekia XIV amžių.

Vengrų tautinis mitas kalba apie kitus brolius – Hunorą ir Magorą, iš kurių kilę hunai ir vengrai. Pirmąsyk raštuose šis mitas fiksuojamas XIII a. pabaigoje. Nors patys vengrai save vadina madjarais, daugelyje Europos kalbų jie nuo seno siejami su hunais, kurių karingus žygius į Europos gilumą tęsė. Patys vengrai mielai prisiiama šį tapatumą, charakteringa ir tai, kad vienas populiariausių jų vardų – Atila. Didžiausias istorijoje hunų valdovas tapo sudėtine vengrų tapatumo ir istorinės atminties dalimi.

Taigi, lenkai nuo ankstyviausių laikų buvo Europoje. Vengrai nuo seno save sieja su Eurazijos stepėmis. Visgi pastarosios tautos kultūrinis kodas – gana sudėtingas. X–XI a. vengrų karalius Steponas I (István I), kaip lenkų karalius Mieška I (Mieszko I) ir lietuvių Mindaugas, per katalikišką krikštą atvedė savo tautą į Europą. XVI–XVII a. didžiumą Vengrijos valdė turkai, kas vėl grąžino vengrų tautą į Euraziją. Vėliau šalis pateko į Austrijos imperiją ir liko joje iki pat I-ojo pasaulinio karo pabaigos.

XIX a. Vengrijoje kilo turanizmo judėjimas, formavęs vengrų tapatumą tiurkų superetnosu pagrindu. XX a. turanizmu vadovavosi nacistinė Sukryžiuotų strėlių (nilaistų) partija. XXI a. turanizmą bent iš dalies perėmė premjeras Viktoras Orbanas (Viktor Orbán) ir jo tautinių konservatorių partija Fides (Fidesz). 2014 m. V. Orbano

vadovaujama Vengrija tapo stebėtoja Tiurkų Valstybių Organizacijoje.

Šis istorinis-kultūrinis kodas leidžia ir šiandieniniams vengrų politikams nuolatos laviruoti tarp Europos ir Eurazijos. V. Orbanas čia pat kalba apie Europos tapatumą, priešpriešindamas Graikiją su Persija, Romą su Kartagina, krikščionybę su islamu, ir čia pat blokuojasi su Rusija ir Turkija – eurazinės erdvės šalimis. Radikalesnė vengrų dešiniųjų partija Jobik (Jobbik) dar labiau siejasi su Eurazija, primindama vengrų ir turkų karių brolystę I Pasauliniame kare ir užmiršdama ankstesnę okupaciją.

Jei kalbėsime apie istorinius vengrų santykius su rusais, vengrų pusėje užtekutą pagrindo nuoskaudoms rusų atžvilgiu. 1848–1849 m. vengrų sukilimą prieš Austrijos imperiją malšino būtent Rusijos caro kariuomenė. Būtent po šios intervencijos Rusija praminta Europos žandarų. II-ojo pasaulinio karo pabaigoje jau sovietinė Rusija užgrobė Vengriją ir įtraukė ją į sovietinių šalių bloką. 1956 m. rusai kraujuje paskandino dar vieną vengrų revoliuciją, šįsyk – prieš sovietinį vasalinį režimą.

Įdomu, kad pats V. Orbanas savo politinį kelią pradėjo kaip antisovietinis disidentas, o Jobik įkūrėjas Gergejus Pongracas (Gergely Pongráz) atėjo būtent iš 1956 m. revoliucionierių gretų. Tai netrukdė tiek Fidesui, tiek Jobikui ilgainiui persiorientuoti prorusiška kryptimi.

Tuo metu, kai vengrų dešinieji plėtoja glaudžius ekonominius ryšius su Rusija, kalba apie taiką tarp Rusijos ir Ukrainos, tarp eilučių skatindami pastarąją pasiduoti, netgi dalyvauja Rusijos užgrobų teritorijų pseudoreferendumuose, lenkų dešiniųjų „meinstrymas“ Teisės ir teisingumo parti-

jos asmenyje vadovaujasi visai kitu istoriniu ir civilizaciniu konceptu.

Lenkai didžiuojasi apkrikštiję Lietuvą ir tapę paskutine europinės krikščionybės bei europinės civilizacijos tvirtove Rytuose. Prisimenamos ir kovos su Maskva, ir Maskvos užėmimas bendromis lenkų, lietuvių ir kitų Abiejų Tautų Respublikos tautų pajėgomis.

XX a. 1-oje pusėje išsiskyrė dvi geopolitinės lenkų dešiniųjų tradicijos. Romano Dmowski (Roman Dmowski) linija – labiau antivokiška nei antirusiška, Juzefo Pilsudskio (Józef Piłsudski) – atvirkščiai.

XXI a. pastaraisiais dešimtmečiais politinės stovyklos darsyk persisluoksniavo. Teisė ir teisingumas vienodai pasisako tiek prieš rusiškąją, tiek prieš vokiškąją imperializmą, pastarąjį siedamas su Europos Sąjunga. Piliečių koalicija ieško geresnių santykių su abiem pusėmis. Konfederacijos partija konfrontuoja su Briuseliu, bet gana palankiai žiūri į Maskvą.

Santykiuose su Rusija tarp vengrų ir lenkų galima įžvelgti šiek tiek skirtingus istorinius kodus. Lenkijos priešprieša su Rusija siekia Abiejų Tautų Respublikos laikus. Po Napoleono karų Rusija užgrobė didžiumą Lenkijos, kitos dvi dalys priklausė Prūsijai (vėliau – Vokietijai) ir Austrijai. Tad lenkų istorinėje atmintyje tiek rusai, tiek ir vokiečiai ilgam įsiminė kaip okupantai. Vengrijos atveju priešprieša su Rusija apsiriboja trumpais epizodais, o išmirštant 1956 m. kartai ši atmintis praranda aktualumą.

V. Orbanas elgiasi kaip pragmatiškas strategas ir manipulatorius. Jis naudojami istoriniais tapatybiniais kodais pagal poreikį. Prireikus kalba apie išskirtinį ir bendrą Europos tapatumą, prireikus prisimena

esąs Atilos „palikuonis“, prireikęs flirtuoja su Rusija, kuria su ja bendrus ekonominius ir energetinius projektus, atstovauja Rusijos pozicijai Ukrainoje vykstančio karo interpretacijose.

Lenkų konservatorių vadas Jaroslavas Kačinskis (Jarosław Kaczyński) su savo kolegomis atrodo didesni idealistai, remdami Ukrainą be išlygų, nors pastaroji glaudžia savyje ne tik iš Rusijos, bet ir iš Lenkijos išlaisvintas žemes, o XX a. 1-oje pusėje lenkai ir ukrainiečiai be skrupulų liejo vieni kitų kraują. Labai norint galima lenkų-ukrainiečių konfliktus skaičiuoti nuo pat Bohdano Chmelnickio laikų. Visgi nuoskauda moskovitų atžvilgiu pasirodo stipresnė.

Tai rodo, jog istoriniai tapatybiniai kodai tėra medžiaga, rinkinys, iš kurio kiekvienas apsukrus politikas gali atsirinkti tai, kas jam – ar jo rinkėjams – konkrečiu momentu atrodo aktualiausia. Ir lenkams, ir vengrams norisi socialiai valgyti ir šiltai gyventi. Visgi šios problemos sprendimai gali būti labai skirtingi. Vengrai pasirinko savo ekonomiką auginti su rusais. Lenkų dauguma pasirinko artėti prie Europos Sąjungos metropolijos, Teisę ir teisingumą parlamente keisdami Piliečių koalicija.

Piliečių koalicija prieš rinkimus žadėjo gražinti Lenkiją į Europą, pastarąją siedama su kairiojo liberalizmo vertybėmis, pradedant šeimos politika ir baigiant migracija. V. Orbanas rinkimuose įveikė panašiai kalbėjusią jungtinę opoziciją, J. Kačinskis jai pralaimėjo. Tai rodo, jog bet kurioje tautoje daugeliui žmonių sunku suvokti daugiau nei vieną priešą, o J. Kačinskio partija kalbėjo apie du priešus – Rusijos imperialistus ir Vakarų globalistus. V. Or-

banui buvo lengviau, jis kalbėjo tik apie pastaruosius.

Šie pavyzdžiai rodo, kad konservatizmas skirtingose šalyse gali skirtis. Nors galima kalbėti apie bendras konservatorių vertybes – dorą, šeimą, bendruomenę, patriotizmą, religiją ir tradiciją – skirtingų šalių istorinė atmintis, dabarties aktualijos ir ateities vizijos gali būti labai skirtingos.

Dėl to prasminga nuodugnai peržvelgti ir išnagrinėti aptariamų šalių valdančių ar bent buvusių valdžioje konservatyviųjų partijų politines programas, aiškinantis, kaip šios partijos interpretuoja nacionalinį interesą, bendrą istorinę patirtį ir ateities iššūkius, bendras vertybes ir visuomenės modelius.

2. Tautiniai konservatizmo konceptai

2. 1. Ideologinė partijų raida

Vyraujančios lenkų ir vengrų konservatorių partijos – Teisė ir teisingumas bei Fidesas – politinėje arenoje pasirodė skirtingu laiku, su skirtingomis žinutėmis ir jų patirtis taip pat buvo labai skirtinga. Fidesas gimė dar gūdžiaisiais sovietų laikais, 1988 m., kaip liberali ir net į centro kairę linkusi organizacija⁹. Šios organizacijos pavadinimas – Jaunųjų demokratų aljanso santrumpa. Teisė ir teisingumas kaip atskira organizacija atsirado tik 2001 m., išsiskirdama iš demokratinio „Solidarumo“ judėjimo¹⁰.

1990 m. Fidesas įsiregistravo kaip politinė partija. Lyderiu jau tada tapo

9 The History of Fidesz. In: *Fidesz.hu*. Prieiga per internetą: <http://www.fidesz.hu/index.php?Cikk=68476> [Žiūrėta 2007 10 10].

10 Historia partii. In: *Prawo i Sprawiedliwość*. Prieiga per internetą: <https://pis.org.pl/partia/historia-partii> [Žiūrėta 2024 04 11].

V. Orbanas, vadovavęs ilgiausiai, bet su pertraukomis. Pirmuose laisvuose parlamento rinkimuose po sovietų invazijos ši partija surinko beveik 9 proc. ir iškovojo 22 mandatus iš 386. 1991 m. sausį Fidesas kreipėsi į Vengrijos vyriausybę ragindamas pripažinti Baltijos valstybes: įspūdinga, kad šis faktas išskirtas iš kitų partijos veiksmų užsienio politikoje ir 2007 m. kurtame partijos interneto puslapyje.

Tais pačiais 1991 m. Fidesas išskyrė keturis svarbiausius programinius principus: žmogaus teises, tautinį interesą, regiono ir Europos vienybę. 1992 m. ši partija įstojo į Liberalų Internacionalą.

Vidaus vertybinėje politikoje Fidesas tada stipriai pasisakė prieš klerikalizmą ir už sekuliarizmą¹¹. Svarbus faktas, jog šiandien viena konservatyviausių partijų Europos Sąjungoje 1990 – 1994 m. sudarė liberalią-centristinę opoziciją tuo metu konservatizmui atstovavusiam Vengrų demokratiniam forumui (Magyar Demokrata Fórum). Po to Fideso kryptis radikaliai kito, valdžią šalyje užėmus ekskomunistams ir liberalams be Fideso. Fidesas suartėjo su Demokratinio forumu ir pats ėmė slinkti link konservatizmo.

1998 m. Fidesas su Demokratinio forumu ir Smulkiųjų ūkininkų partija sudarė valdančiąją koaliciją, o V. Orbanas tapo premjeru. Apie 2000 m. Fidesas dar labiau pasislinko link konservatizmo ir palaipsniui tapo itin konservatyvia partija su

ryškiais nacionalizmo ir krikščioniškosios demokratijos elementais¹². Galiausiai Fidesas ir V. Orbanas asmeniškai didžiausiu priešu įvardijo liberalizmą, nuo kurio patys pradėjo. 2002 m. išstumtas iš valdžios Fidesas triukšmingai grįžo į ją 2010 m. ir nuo tada ten liko.

Teisės ir teisingumo partija iš pat pradžių siejama su broliais Lechu ir Jaroslavu Kačinskiais. Ji išsiskyrė kaip konservatyvus demokratinio, antisovietinio, o iš dalies – ir tautinio „Solidarumo“ judėjimo sparnas. Iš pradžių ši partija vertinta kaip vieno klausimo partija, kovojusi su nusikalstamumu, įskaitant korupciją, reikalavusi griežtesnių bausmių.

Tada ji buvo tipinė „įstatymo ir tvarkos“ partija, analitikų vertinta kaip centristinė ir nuosaiki, lyginant su tuometiniais tautinio konservatizmo lyderiais – Lenkų šeimų lyga (Liga Polskich Rodzin), kuri apibūdinta kaip ultranacionalistinė ir klerikalinė bei fundamentalistinė¹³. Ilgainiui Teisė ir teisingumas susiurbė Šeimų lygos balsus, o užribyje

12 Hungary's Fidesz quits European conservative group: „Time to say goodbye“. In: *Reuters*, 2021 03 18. Prieiga per internetą: <https://www.reuters.com/article/us-hungary-politics-fidesz-epp-idUSKBN-2BA2CA/> [Žiūrėta 2024 04 11].

Hungary's Ruling Fidesz Party Quits European Center-Right Bloc. In: *Radio Free Europe/Radio Liberty*, 2021 03 18. Prieiga per internetą: <https://www.rferl.org/a/hungary-fidesz-party-quits-european-bloc-center-right-eu/31158255.html> [Žiūrėta 2024 04 11].

Halmi, G. Fidesz and Faith: Ethno-Nationalism in Hungary. In: *Verfassungsblog.de*. Prieiga per internetą: <https://verfassungsblog.de/fidesz-and-faith-ethno-nationalism-in-hungary/> [Žiūrėta 2024 04 11].

13 Werz, N. *Populismus: Populisten in Übersee und Europa*. Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften Wiesbaden, 2003, p. 165–166.

11 Pappas, T. *Populism and Liberal Democracy*. Oxford: Oxford University Press, 2019, p. 157.

Pirro, A. *The Populist Radical Right in Central and Eastern Europe*. New York: Routledge, 2015, p. 154.

Arato, A. *Civil Society, Constitution, and Legitimacy*. Lanham: Rowman & Littlefield Publishers, 2000, p. 286.

atsidūrę pastarosios lyderiai taip pasi-piktino, kad perėjo į didžiausių ligtoli-nių savo bei Teisės ir teisingumo prie-šų – liberalios Piliečių koalicijos pusę.

2005–2007 m. Teisė ir teisingumas valdė Lenkiją plačios koalicijos formatu, 2007–2015 m. laikėsi opozicijoje, 2015–2019 m. vėl valdė, 2023 m. vėl buvo pa-traukti į opoziciją.

Ideologiškai ši partija keitėsi, bet ge-rokai mažiau nei jos kolegos Vengrijoje. Lenkijos konservatorių kaitą galima pava-dinti intelektualine branda, kai nuo vieno klausimo – kovos su nusikaltimais – pereita prie sisteminio prigimtinės šeimos, tauti-nės valstybės ir krikščioniškosios kultūros gynimo.

Fideso atvejis – kitoks. Turbūt len-gviausia būtų šią partiją ir jos lyderį V. Orbaną įvardyti oportunistais, kurie lei-džia sau gravituoti nuo centro kairės iki tolimos dešinės, nuo liberalizmo ir cen-trizmo – iki konservatizmo ir naciona-lizmo. Tai leistų paaiškinti ir tarptautinę politiką, kuri gravitavo nuo euroentuzi-azmo iki švelnaus euroskepticizmo ir net prorusiškumo.

Visgi šias Fideso slinktis galima aiškin-ti ir kitaip. Griaunant totalitarinę sovietų sistemą ir jų vasalinę struktūrą Vengrijoje patriotams norėjosi tautą vesti laisvės ke-liu: iš čia – slinktis į liberalizmą. Pačiam liberalizmui tapus vyraujančia struktūra, vis labiau ardančia istorines ir vertybines vengrų visuomenės struktūras, liberalai tampa patriotų antagonistais, kuriuos ten-ka stabdyti. Tad jei tikėtume V. Orbano ir jo partijos gera valia, jie yra situacionistai, žiūrintys, ko konkrečiu momentu reikia vengrų tautai.

2. 2. Šiuolaikiniai konservatorių sprendimai
Šiandienines Fideso politines pozicijas su-rankioti nėra lengvas darbas: retas atvejis tiek pasaulyje, tiek ir Vengrijoje, kad ši par-tija nuo pat 2014 m. į rinkimus eina be pro-graminių dokumentų¹⁴. Partijos puslapyje nurodyti įstatai, rinkimų sąrašai, kiti do-kumentai, bet programos nėra¹⁵. Naujausia partijos programa, kurią pavyko rasti, yra 2007 m. programa¹⁶.

Šioje programoje skelbiama nauja Eu-ropos era, kai iš naujo suvokiama šeimos ir bendruomenės svarba, grįžta suvokimas, kad žmogus yra sociali būtybė, ir kad bendruo-menėje žmogus gimsta, gyvena ir gali pratęsti savo būtį. Bendruomenė jungianti praeities, dabarties ir ateities žmones į vieną visumą.

Nevienąsyk akcentuojama šeima. Pa-brėžiama šeimai palanki mokesčių politika, įvardijant poreikį paskaičiuoti, kiek žmo-nių išlaikoma apmokestinamomis pajamo-mis. Vaikų gimdymas įvardijamas indėliu į bendrąjį gėrį ir tautos augimą. Nurodoma parama šeimų ūkiams.

Atitinkamai akcentuojamas tautinis ta-patumas ir tautinė kultūra. Vengrija turinti būti vengriška. Negalima palikti tautinės kultūros vien rinkai, valstybė turi išlaikyti privilegiją vertinti kultūrą prieš ją finan-

14 Választás 2022: egyházpolitika a pártprogramok-ban. In: *Kovács Közösség*. Prieiga per internetą: <https://kovaszkozossseg.hu/2022/03/27/valasz-tas-2022-egyhazi-politika-a-partprogramokban/> [Žiūrėta 2024 04 17].

15 Dokumentumtár. In: *Fidesz.hu*. Prieiga per interne-tą: <https://www.fidesz.hu/dokumentumtar> [Žiūrėta 2024 04 17].

16 Erős Magyarország. A Fidesz – Magyar Polgári Szövetség Programja. In: *Jovonk.hu*. Prieiga per internetą: http://jovonk.hu/FideszPP2007_HU.pdf [Žiūrėta 2009 03 06].

suodama. Religijos klausimu teigiama, kad tai – pats asmeniškiausias viešasis reikalas, bažnyčia ir valstybė yra ir turi likti atskirtos, bet religijos perteikiamos moralinės vertybės ir socialinės funkcijos turi būti valstybės gerbiamos.

Fidesas pabrėžia esantis įstatymo ir tvarkos partija. Nusikaltėliams – kalėjimas ir kitos bausmės, garbingai dirbantiems – saugumas.

Tarptautiniais klausimais šioje progamoje rašoma, kad Vengrija nėra tarpininkė tarp Rytų ir Vakarų, bet yra Vakarų placardas. Laisvė visada ateidavusi iš Vakarų. Dėl to būtina aktyviai remti NATO. Taip pat akcentuojama stipri Vengrija stiprioje Europoje, kur pragyvenimo lygis būtų bent jau panašus. Kalbama apie Ukrainos perspektyvą įsijungti į Europos Sąjungą, bet ir pragmatiškus santykius su Rusija.

Pats V. Orbanas savo politinę liniją apibūdina kaip demokratiją be liberalizmo (illiberal democracy)¹⁷. Po šia talpia formuluote, galinčia reikšti bet kokią demokratinę politinę srovę, išskyrus liberalizmą, vengrų lyderis glaudžia krikščioniškąją demokratiją ir iš esmės – nacionalizmą, akcentuodamas vengrų tautinį tapatumą ir suverenumą, taip pat – europietišką Europą, oponuodamas masinei imigracijai¹⁸.

Trys pagrindinės sritys, kur dabartinis

Fidesas kertasi su liberaliaja demokratija, yra šeimos politika (oponuojant LGBT+ teisių plėtrai), tautinė politika (oponuojant imigracijai) ir ekonomika (oponuojant laisvosios rinkos doktrinai). Lygiagrečiai priešinamasi globalioms ir supranacionalinėms įtakos struktūroms, o pirmiausiai – Europos Sąjungos integracijos gilinimui, spaudimui deleguoti vis daugiau tautinių valstybių sprendimų galių sąjunginėms institucijoms.

2021 m. įsigaliojo Fideso, Jobiko ir kitų dešiniųjų palaikytas įstatymas, draudžiantis su vaikais ir jaunuoliais iki pilnametystės dalytis informacija, kuri – anot įstatymo šalininkų – skatintų perimti LGBT+ vertybes, sampratas ar keisti lytį. Įstatymas apima mokyklas, reklamas ir žiniasklaidą¹⁹. 2022 m. šios nuostatos patvirtintos visuotiniame tautos referendume.

2018 m. priimta teisinė nuostata, pagal kurią pagalba neteisėtiems imigrantams draudžiama ir baudžiama. V. Orbanas, pasak „The New York Times“, pasisakęs už rasiškai homogenišką visuomenę²⁰.

Ūkio srityje net išrasta sąvoka: orbanomika. Į ją įeina pagrindinių maisto

17 Hungarian PM sees shift to illiberal Christian democracy in 2019. In: *Reuters*, 2018 07 28. Prieiga per internetą: <https://www.reuters.com/article/us-hungary-orban-idUSKBN1KIoBK/> [Žiūrėta 2024 04 18].

18 Beauchamp, Z. It happened there: how democracy died in Hungary. In: *Vox*, 2018 09 13. Prieiga per internetą: <https://www.vox.com/policy-and-politics/2018/9/13/17823488/hungary-democracy-authoritarianism-trump> [Žiūrėta 2024 04 18].

19 Kornis, V. New Legislation in Hungary Bans LGBT+ Related Content in Schools and TV. In: *Friedrich Naumann Foundation*, 2021 06 21. Prieiga per internetą: <https://www.freiheit.org/central-europe-and-baltic-states/new-legislation-hungary-bans-lgbt-related-content-schools-and-tv> [Žiūrėta 2024 04 18].

20 Kingsley, P. On the Surface, Hungary Is a Democracy. But What Lies Underneath? In: *The New York Times*, 2018 12 25. Prieiga per internetą: <https://www.nytimes.com/2018/12/25/world/europe/hungary-democracy-orban.html> [Žiūrėta 2024 04 18]. Kingsley, P. Hungary Criminalizes Aiding Illegal Immigrants. In: *The New York Times*, 2018 06 20. Prieiga per internetą: <https://www.nytimes.com/2018/06/20/world/europe/hungary-stop-soros-law.html> [Žiūrėta 2024 04 18].

produktų ir interneto pridėtinės vertės mokesčio sumažinimas penkis kartus – nuo 25 proc. iki 5 proc. Sumažinti pelno mokesčiai, bet įvesti nauji mokesčiai bankams – sandorių ir pinigų išėmimo mokesčiai. Išskirtinis orbanomikos bruožas – komunalinių paslaugų kainų mažinimas, palankiai sutiktas tarp rinkėjų, bet griežtai kritikuojamas tarptautinių institucijų, pradedant Europos Komisija ir baigiant Tarptautiniu valiutos fondu.

Išvardyti politiniai principai ir sprendimai leidžia Fidesą įvardyti kaip konservatyvią partiją moralės ir kultūros srityje, tautininkiską (nacionalistinę) demografijos srityje ir socialiai orientuotą ūkio srityje. Dešinėsios kultūrinės ir kairiosios ekonominės politikos derinys sudaro prielaidas oponentams remtis fenomenologinėmis analogijomis ir lyginti Fidesą su fašistiniais režimais ar net jiems priskirti²¹.

Ypač griežta kritika dėl žiniasklaidos, teismų ir akademinų institucijų politizavimo ir ideologizavimo, tačiau žvelgiant objektyviai tektų pripažinti, kad liberaliosios demokratijos formos šalininkai vargu, ar nusileidžia konservatyviajai dešinei. Oponentų marginalizavimo („cancel“) kultūra liberaliose šalyse jau tapo sisteminiu reiškiniu²². Galima postuliuoti, kad kiekviena politinė sistema ginasi nuo oponentų, klausimas tik tai – kur šios sistemos diktato ribos.

Vengrijoje valdžia formuojama rinkimais, valdančiosios sistemos oponentai juose dalyvauja, užuot sėdėdami kalėjimuose ar gulėdami kapuose, kaip vyksta ištis fašistinėse ar komunistinėse šalyse, pradedant Rusija ir baigiant Kinija. Tai, gi, Vengriją gal ir galima vadinti ribotos demokratijos šalimi, bet sunku būtų rasti demokratiją, kuri jokiais atžvilgiais nėra ribota. Net Šveicarija, kuri valdoma referendumais, viename iš jų uždraudė tam tikrų grupių kritiką, ką Platonas vadintų ochlokratija.

Teisė ir teisingumas savo 2023 m. programą pradeda žmogaus gyvybės apsauga. Ši partija deklaruoja, kad žmogus jai – tikslas, o ne priemonė. Po to kalbama apie laisvę, kuri esanti lenkiškosios tapatybės šerdyje ilgoje istorijos atkarpoje tarp absoliutinių tironijų. Drauge laisvė atskiriama nuo anarchijos ir siejama su bendruoju gėriu. Žmogaus orumas ir laisvė skleidžiasi bendruomenėje. Konstruktyvus solidarumas glūdintis aukso viduryje tarp kraštutinio individualizmo ir kolektyvizmo.

Lygybė šioje programoje suvokiama kaip lygybė prieš įstatymą, lygybė teisių ir pareigų atžvilgiu, išlaikant skirtumus tarp žmonių, kurie nėra teisinio ar politinio reguliavimo srityje. Žmonės turintys gauti lygias galimybes pasiekti socialinį statusą ir materialias gėrybes be socialinio darvinizmo, kuriam griežtai oponuojama.

Šeima griežtai apibrėžiama kaip vyro ir moters sąjunga, svarbiausias socialinis vienetas, čia įgyvendinama svarbiausia žmonijos išlikimo sąlyga – kartų tęstinumas. Tauta suvokiama kaip kultūros, kalbos ir patirties bendruomenė, susieta bendro likimo. Be tautos vidinio ryšio nesąj ir vals-

21 Beauchamp, Z. It happened there: how democracy died in Hungary. In: *Vox*, 2018 09 13. Prieiga per internetą: <https://www.vox.com/policy-and-politics/2018/9/13/17823488/hungary-democracy-authoritarianism-trump> [Žiūrėta 2024 04 18].

22 Buckley, F. H. *Progressive Conservatism*. New York: Encounter Books, 2022, 272 p.

tybės. Lygiagrečiai kalbama apie tai, kad Lenkija istoriškai susieta iš įvairių etnosų, o Europa susideda iš įvairių tautų – unikalių ir savitų. Lenkija esanti plačios ir daugia-balsės Europos civilizacijos dalis.

Priešingai populiariems stereotipams, kad konservatoriai pirmiausiai remiasi vyresniais rinkėjais, Teisė ir teisingumas nustatė nulinį gyventojų pajamų mokestį jaunimui iki 26 metų, repatriantams, šeimoms nuo 4 narių, taip pat – dirbantiems senjorams. Šeimos skatinamos ir išmokomis, iš ko matyti, jog lenkiškasis konservatizmas nėra vien draudimų konservatizmas, bet turi ir pozityvų veidą gindamas ir puoselėdamas savo vertybes. Tarp vyresniosios kartos ir jaunimo čia siekiama pusiausvyros ir darnos.

Imigracijos klausimu ši partija savo programoje giriasi įveikusi 2021 m. Baltarusijos diktatoriaus Aliaksandro Lukašenkos hibridinę ataką, galimai inspiruotą Maskvoje, siunčiant mases migrantų per išorines Europos Sąjungos sienas. Akcentuojamas fizinis barjeras.

Bendruoju mastu akcentuojama kova tiek su neteisėta migracija, tiek su bandymais primesti migrantų priėmimą iš supranacionalinių struktūrų pusės. Taip pat pabrėžiamas tautinių valstybių – Europos Sąjungos narių – savarankiškumas sprendžiant vertybinius ir demografinius klausimus. Valstybės suverenumas pabrėžiamas kaip visų kitų vertybių prielaida, kuri puikiai suderinama su europietiškumu. Europos Sąjungos centralizacija šioje programoje griežtai atmetama²³.

Teisės ir teisingumo partija ypač kritikuojama dėl jai pavaldžių savivaldybių pasiskelbimo erdvėmis be LGBT+ ideologijos, kas liberaliajame ir kairuoliškame diskurse suvokiama kaip erdvės be LGBT+ žmonių. Vis dėlto net plika, bet neutralia akimi regėti, kad žmonės ir ideologija nėra tas pats, kokie tai būtų žmonės ir kokia tai būtų ideologija. Taip pat kritikuojamas teismų sistemos atnaujinimas, nors, kai teisinės struktūros tarnavo liberaliai ir kairuoliškai ideologijai, tai šios ideologijos adeptams tiko.

Lenkija, valdant Teisei ir teisingumui, įtvirtino vienus griežčiausių Europos Sąjungoje abortų ribojimus. Tai irgi tapo liberalų ir kairiųjų kritikos objektu. Teisė ir teisingumas kritikuojamas ir dėl griežtos migracijos politikos, siekiant išsaugoti lenkišką Lenkiją.

Lyginant Fidesą su Teise ir teisingumu akivaizdu, kad šios partijos turi daugiau bendrumų nei skirtumų. Abi šios partijos – konservatyvios, išpažįstančios klasiškas krikščioniškas dorybes, krikščioniškojo tikėjimo ir Bažnyčios įtaką tautiniam tapatumui ir vertybių sistemai, prigimtinę šeimą. Abi jos – tautininkiškos, išpažįstančios titulinę etninę tautą kaip valstybės pagrindą. Abi jos – socialiai orientuotos, pripažįstančios valstybės intervenciją į rinką, kiek to reikia sėkmingai valstybei ir tautai.

Pagrindiniai šių partijų skirtumai glūdi tarptautinėse orientacijose. Abi šios partijos regi vieningos ir europietiškos Europos projekto krizę, besireiškiančią tiek ilgalaikės Europos tapatybės, grįstos vietinių tautų įvairove, smukimu, tiek gilėjančia takoskyra tarp bandymų sukurti kažką panašaus į Jungtines Europos Valstijas ir siekio išsaugoti nacionalinį suverenumą, tiek klasikinių

23 Dokumenty. In: *Prawo i Sprawiedliwość*. Prieiga per internetą: <https://pis.org.pl/dokumenty> [Žiūrėta 2024 04 23].

europinių dorybių ir vertybių erozija, tiek masine kitų žemynų gyventojų imigracija, keičiančia Senojo žemyno veidą.

Vis dėlto lenkų konservatoriai save suvokia kaip europiečius, o takoskyras su europiniais liberalais ir kairiaisiais – kaip vidines europiečių takoskyras, šeimyninius ginčus, kurie turi baigtis kilus bendrai grėsmei. Fidesas, nors ne vienoje vietoje pabrėžia europietišumą, turi atsarginį variantą Eurazijoje.

Teisė ir teisingumas beveik besąlygiškai remia Ukrainą prieš Rusijos interventus, nors šios partijos politikai yra išsakę pretenzijų dėl istorinio ukrainiečių nacionalizmo, nukreipto tiek prieš rusus, tiek ir prieš lenkus. Fidesas kalba apie taiką, mažiau dėmesio skirdamas istoriniam teisingumui, kviesdamas tartis didžiąsias pasaulio galybes – Vakarų pasaulį su Rusija, Ukrainą matydamas veikiau kaip objektą nei kaip subjektą. Taip pat Fidesas ne kartą pasisakė prieš sankcijas Rusijai kaip žalingas jo šaliai.

Paradoksalu, kad būtent Teisė ir teisingumas, būdamas daug lojalesnis Europai, prarado valdžią liberaliai kairuoliškos Piliečių koalicijos naudai, o didysis Europos oportunistas ir opozicionierius Fidesas išlaikė valdžią. Nors Briuselis spaudė sankcijomis tiek Lenkiją, tiek ir Vengriją, vengrai pasirinko rezistenciją, o lenkai – suvokdami save kaip integralią Europos dalį – pasidavė spaudimui.

Iš to matyti, kad lenkų rinkėjų dauguma renkasi iš europietiškų partijų, ar tai būtų konservatoriai, ar liberalai, ar kairieji. Vengrų rinkėjų dauguma renkasi partiją, geriausiai išreiškiančią tautinį tapatumą, kuriame glūdi plati mozaika nuo eurazinio Hunoro ir Magoro mito iki europinio šventojo Stepono atminimo. Iš to galima spręsti, kad gilumi-

niai tautiniai kodai veikia dabarties realijas.

3. Ideologinė, civilizacinė ir geopolitinė reikšmė

3. 1. Panaši padėtis – skirtingi sprendimai
Vengrų Fidesas ir lenkų Teisė ir teisingumas, taip pat – šių tautų rinkėjai yra iliustratyvus pavyzdys, kaip skirtingai gali rinktis skirtingi žmonės beveik identiškose situacijose. Tiek Lenkija, tiek Vengrija priklauso tai pačiai euroatlantinei politinei, ekonominei ir karinei erdvei. Tiek lenkų, tiek vengrų konservatoriai distancijuojasi nuo Vakaruose vis dar vyraujančio liberalizmo. Tiek lenkai, tiek vengrai turi istorinių ir teritorinių sąskaitų su Ukraina ir pagrįstų nuoskaudų Rusijos atžvilgiu.

Tiek Lenkija, tiek Vengrija susidūrė su imigracijos plėtra, ypač drastiškus pavidalus įgavusia 2015 m. ir 2021 m. Pirmoji įvardyta banga susijusi su Vokietijos kancelerės Angelos Merkel kvietimu, antroji – su hibridine Baltarusijos diktatoriaus A. Lukašenos, o per ją galimai ir V. Putino ataka. Abi šios bangos sustiprino tautinių konservatorių pozicijas, sukuriant kovos su šiuolaikiniais Osmanais įvaizdį. Įdomu ir tai, kad Lietuvos lyderiai, 2015 m. smerkę V. Orbaną dėl fizinio barjero, 2022 m. patys to ėmėsi.

Tiek Lenkija, tiek ir Vengrija patyrė spaudimą iš Europos Sąjungos baudų ar išmokų stabdymo forma. Tiek lenkų, tiek ir vengrų konservatoriai priešinas Europos Sąjungos centralizacijai. O visgi J. Kačinskio partija pasirinko būti opozicija Europoje, o V. Orbano partija – opozicija Europai.

Čia grįžtame prie amžino klausimo ir vištos klausimo: ar politikai formuoja tau-

tas, ar tautos – politikus? Greičiausiai vietoje „arba / arba“ čia turėtume sakyti „ir / ir“.

Tautos renkasi politikus, kurie geriausiai atliepia šių tautų lūkesčius, o po to jau politikai formuoja tautų nuostatas, ko tautos turėtų siekti ir kaip tuos siekius įgyvendinti. Adolfas Hitleris vos per keletą metų filosofų tautą pavertė agresyvių saldofonų minia. V. Putinas per kelis dešimtmečius draugišką kaimynams ir kartais net juokingai Vakarus kopijavusią šalį pavertė pasauline parako statine.

Priešingai, daugelyje Vakarų šalių tautos liberalėjo ir kairėjo ne tiek iš apačios, kiek iš viršaus. Kairuoliškas liberalizmas įsitvirtino švietime ir žiniasklaidoje, po to – masinėje kultūroje ir valstybinėje politikoje, o tada jau pasiekė visuomenės daugumą. Pastaruoju metu kai kuriose šalyse matyti konservatyvi ar net nacionalistinė reakcija, ypač – sandūroje su ostrakistine politine kultūra, plačia lytine fantazija ir ne visada draugiškais imigrantais, mielai besinaudojančiais atviros visuomenės konceptu.

Vienose šalyse, kaip Jungtinė Karalystė, Prancūzija ar Vokietija, dešinioji reakcija stumiami į užribį. Kitose, kaip Italija, Danija ar Švedija, ši reakcija platesniu ar siauresniu mastu įeina į politinę sistemą. O Lenkijoje ir Vengrijoje šios jėgos ilgą laiką formavo (Vengrijoje ir tebeformuoja) valstybinę politiką.

Britų istorijos filosofas Arnoldas Toinbis (Arnold Joseph Toynbee) išvelgė, jog istorijoje figūruoja dvi jėgos: kūrybinė mažuma ir inertiška dauguma. Jei politikai savo tautoms užtikrina pakenčiamą gyvenimą, tautos mažai linkusios šią padėtį keisti. V. Orbano oportunizmas tautos aktyvumą pasiteisino labiau nei J. Kačinskio

idealizmas. V. Orbanas į Europos Sąjungos sankcijas atsakė glaudžia ekonomine partneryste su Rusija, užtikrindamas savo tautai gerovę. J. Kačinskis to atsisakė. Ir pralaimėjo.

Glaudi bendrystė tarp kūrybinės mažumos ir inertiškos daugumos sukuria tautą – ar apie ją kalbėtume *natio*, ar *populus* prasme. Atitrūkusi nuo savo politinio elito masė lieka tik liaudimi – *plebs* prasme.

Plebsas pirmiausiai rūpinasi savo gyvybiniais instinktais ir buitimi. Tik išskirtiniais atvejais liaudis ir tauta sutampa – kai konkretaus etnosio dauguma ar bent pakankamai įtakinga dalis junta spaudimą, persekiojimą ar engimą dėl savo etninės tapatybės. Taip gimsta tautiniai sąjūdžiai.

Abrahamas Maslou (Abraham Maslow) savo garsiojoje poreikių piramidėje kaip pagrindą klojo pačius primityviausius materialinės gerovės instinktus. Neva tik patenkinę juos žmonės mąsto apie aukštesnius idealus. Tai tinka plebsui, bet vargu, ar tinka sąmoningai nacijai. Kai žmonės eina į karą – tiesiogine ar perkeltine prasme – jie mažiausiai galvoja apie savo gyvybinius instinktus. Daugelis jų kariauja už idealą, dėl kurio galima ir gyvybę paaukoti.

Lenkų ir vengrų konservatoriai savo plebsui pateikė skirtingus atsakymus į jo poreikius. Teisė ir teisingumas oponavo galingai politinei ir ekonominei Briuselio mašinai be atsarginio išėjimo. Fidesas tokį išėjimą parodė. Rusiškas kuras apšildė vengrų plebsą ir jo širdis.

Ko gero, būtent tuo reiktų aiškinti Fideso sėkmę ir Teisės ir teisingumo pralaimėjimą prieš jungtinę opoziciją. V. Orbano oportunizmas pasiteisino labiau nei J. Kačinskio idealizmas.

3. 2. Idėjinės ir mentalinės jungtys ir skirtys
Esminis klausimas – kokią civilizaciją reprezentuoja vengrų ir lenkų konservatoriai? Panašu, kad savitą – Vidurio Rytų Europos civilizaciją. Pagal apklausas šiai civilizacijai save priskiria ir daugelis lietuvių, palaikančių prigimtine šeimą, prigimtine tautą ir tautinę valstybę. Skirtumas tas, kad Lietuvoje – net lyginant su Latvija ir Estija – valdžioje nėra šioms vertybėms atstovaujančios politinės jėgos.

Vengrų ir lenkų konservatoriai tarpusavyje itin panašūs, kalbant apie vidaus politiką, ir labai skirtingi, kalbant apie tarptautinę. Drauge jie skiriasi tiek nuo Vakarų Europos, tiek ir nuo kaimyninių Baltijos šalių politinių jėgų, pretenduojančių į konservatyviąją nišą. Pastarosios vis labiau slenka į liberalizmą, o lenkų ir vengrų konservatoriai vis labiau nuo jo distancijuojasi.

Žinant, kad Europoje tarp naujagimių populiarėja, o kai kuriose šalyse jau ir tapo populiariausias ateivių vardas „Muchamedas“²⁴, tenka konstatuoti, jog vienintelė europinės civilizacijos viltis – Vidurio Rytų Europa, kur „Muchamedų“ mažiausia. Paradoksalu, bet Vengrija su ryškiu euraziniu užtaisu šiandien gina europinę tapatybę nuo Persijos ir Kartaginos. Rusija šiandien taip pat pralaimi demografinį karą su azijiečiais ir kaukaziečiais, kaip ir Vakarų Europa – su azijiečiais ir afrikiečiais.

Geopolitiškai Vengrija lieka penktąja Rusijos kolona Europoje. Žinoma, Fidesas nėra vienintelė prorusiška jėga Europoje. Ši

etiketė tinka tiek dešiniųjų, tiek ir kairiųjų radikalų partijoms daugelyje Europos šalių. Prancūzijoje tai – Nacionalinis sambūris (buvęs Nacionalinis frontas), Vokietijoje – Kairės partija ir Alternatyva Vokietijai, Graikijoje – Syriza ir Aukšinė aušra.

Skirtumas tik toks, kad Vengrijoje Fidesas yra valdančioji partija, nors tokia buvo ir Syriza. Vengrija šiandien vaidina Rusijos penktosios kolonos vaidmenį Europos Sąjungoje ir NATO. Kartu tai yra šalis, kuri stabdo Europos Sąjungos centralizaciją, gindama tautinių valstybių suverenumą. Galima pasakyti dar glausčiau: kol yra veto teisė, tol yra valstybė, šią teisę praradus liktų tik valstija.

Analizuojant Fideso bei Teisės ir teisingumo ideologijas, galima būtų klausti: kas tai – konservatizmas²⁵, nacionalizmas²⁶, dešinysis radikalizmas²⁷, kriptofašizmas²⁸ ar tiesiog populizmas²⁹?

Pirmiausiai aptartina radikalizmo sąvoka politinės geometrijos schemoje. Deši-

24 Muhammad still most popular boy's name in the UK for 2023. In: *Middle East Monitor*, 2023 12 13. Prieiga per internetą: <https://www.middleeastmonitor.com/20231213-muhammad-still-most-popular-boys-name-in-the-uk-for-2023/> [Žiūrėta 2024 04 25].

25 Hloušek, V., Kopeček, L. *Origin, Ideology and Transformation of Political Parties: East-Central and Western Europe Compared*. Farnham-Burlington: Ashgate, 2010, p. 157–181.

26 Bakke, E. Central and East European party systems since 1989. In: *Central and Southeast European Politics since 1989*. Ed. Ramet, S. P. Cambridge: Cambridge University Press, 2010, p. 64–90.

27 Kuper, S. Why rightwing populism has radicalised. In: *Financial Times*, 2019 09 11. Prieiga per internetą: <https://www.ft.com/content/ofcaba6-d428-11e9-8367-807ebd53ab77> [Žiūrėta 2024 04 18].

28 Beauchamp, Z. It happened there: how democracy died in Hungary. In: *Vox*, 2018 09 13. Prieiga per internetą: <https://www.vox.com/policy-and-politics/2018/9/13/17823488/hungary-democracy-authoritarianism-trump> [Žiūrėta 2024 04 18].

29 Bakke, E. Central and East European party systems since 1989. In: *Central and Southeast European Politics since 1989*. Ed. Ramet, S. P. Cambridge: Cambridge University Press, 2010, p. 64–90.

nės, centro, kairės, taip pat – nuosaikumo ir radikalumo sąvokos šioje schemoje yra itin problemiškos dėl to, kad nėra absoliučiai objektyvaus vertintojo. Viskas priklauso nuo daugiau arba mažiau subjektyvaus atskaitos taško. Tam, kuris stipriai nutolęs į kairę, net ir centro dešinė atrodys kaip kraštutinė dešinė, ir atvirkščiai.

Radikalizmo sąvoka gali būti naudinga tik dviem atvejais. Pirmas atvejis – tai pretenzija į konstantą, kuri tampa atskaitos tašku, vertinant, kas nuo tos konstantos nukrypsta – į dešinę ar į kairę. Akivaizdu, kad konstanta visad sąlygojama subjektyvių preferencijų. Antras atvejis – ir jis galimai praktiškesnis – tai vertinimas, kiek tam tikra politinė pozicija nukrypsta į dešinę arba kairę nuo „meistrymo“. Bet čia sunku išvengti lokalumo veiksnio: kas Lietuvoje yra centro dešinė, Švedijoje gali būti kraštutinė dešinė.

Populizmo sąvoka taip pat nėra viena-reikšmė. Atstovaujamosios demokratijos sąlygomis visos partijos be išimties yra daugiau ar mažiau populistinės, nes siekia populiarumo tam tikroje auditorijoje. Siauresne prasme populizmas – tai oportunizmas, sekant populiarias pozicijas auditorijoje, be aiškaus idėjinio ir filosofinio nuoseklumo. Tokio populizmo etiketė žymia dalimi tikėtų Fidesui, bet ne Teisei ir teisingumui.

Kriptofašizmas, be abejo, Rusijos režimui tinkama charakteristika, bet vargu, ar derama tiek Lenkijos, tiek ir Vengrijos dešiniams. Fašizme valdžios vertikalė nukreipta žemyn, demokratijose – aukštyn. Vengrijoje valdančioji partija per plauką laimėjo parlamento rinkimus prieš daugiabalsę opoziciją, Lenkijoje tokiai opozicijai pralaimėjo. O jei fašizmu vadinsime

piliečių daugumos valią, tai kaip reikėtų vadinti kairuoliškas ar liberalias Vakarų demokratijas?

Nacionalizmas, ko gero, tinkamas pavadinimas tiek vengrų, tiek lenkų dešiniams. Ir vieniems, ir kitiems rūpi titulinė savos valstybės tauta, jos tapatumas ir pamatinės vertybės. Problema kiltų, jei nacionalizmas būtų tapatinamas su šovinizmu. Nepanašu, kad Fidesas ar Teisė ir teisingumas iškeltų titulinės tautos tautinių mažumų atžvilgiu, o Lenkijoje šios mažumos netgi turi tam tikrų privilegijų, pavyzdžiui – burdamos rinkimų komitetus, rašydamos vietovardžius ir asmenvardžius savo kalbomis.

Visgi nacionalizmas gali būti ir kairysis. Vokiečių nacionalsocializmas prie A. Hitlerio stipriai nutolo nuo Johano Gotfrydo Herderio (Johann Gottfried Herder), kuris pirmiau bet kokio sociumo kėlė žmogų. Hitlerininkai tautas apibendrino kaip visumas, atmesdami individualius jų vidaus skirtumus.

Dar labiau į kairę slenka šiandieninis škotų, valų, katalonų nacionalizmas, kurio atstovai mąsto hegemonijos ir marginalizuotų grupių kategorijomis, vienydamiesi tiek su atvykėlių grupėmis, tiek su gendrinėmis mažumomis prieš konservatyviąją titulinės tautos daugumą.

Interpretuojant Fideso bei Teisės ir teisingumo ideologijas parankiausia sąvoka yra konservatizmas. Konservatorius kovoja už savo namų židinį ir protėvių kapus³⁰, taip suartėdamas su nacionalizmu.

Konservatizmo sąvokos problema ta, kad ne visi konservatizmo interpretatoriai

³⁰ Burke, E. *Apmąstymai apie Prancūzijos revoliuciją*. Vilnius: Žara, 2009, p. 40.

ir net ne visi konservatoriai sutaria, ką reikėtų konservuoti. Šiandien daugelyje Europos šalių, įskaitant Baltijos valstybes, daugelis konservatorių konservuoja liberalias vertybes, kaip sovietų reakcionieriai konservavo bolševikines vertybes, dėl ko irgi buvo laikomi konservatoriais³¹. Esminis klausimas, ar konservatizmas turi savo paties programą, ar tiktai konservuoja tai, ką paveldi iš kitų pasaulėžiūrinių stovyklų.

Leo Štrausas (Leo Strauss) – vienas conceptualiausių konservatyvių mąstytojų – atmetė tiek akademine, tiek buitine aplinkoje populiarią vertinimą, kad konservatorius – tai „dabartistas“ arba tradicionalistas. Anot L. Štrauso, daug svarbesnis klausimas – ne tai, kas yra sena ar nauja, o tai, kas yra teisinga arba klaidinga. Klasikinės dorybės šis filosofas grindė jų teisingumu, o ne laiko dvasia³². Panašiai rašė ir Nikolajus Berdiajevas, kad konservatizmui svarbi ne senovė ar naujovė, o amžinybė³³.

Dar konservatizmo tėvu laikomas Edmundas Berkas (Edmund Burke) pabrėžė dvi svarbiausias konservatizmo vertybes: dorybę ir išmintį³⁴. Kaip šių vertybių ramsis, o dažnu atveju – ir šaltinis, pabrėžiama

religija, svarbiomis socialinėmis institucijomis tampa šeima, bendruomenė, tauta – nors daugiau pilietine nei etnine prasme, bet lengvai pritaikoma ir tautinei valstybei, grįstai tituliniais etnosu.

Taigi, tiek Fidesas, tiek Teisė ir teisingumas yra konservatyvios partijos, atstovaujančios Vidurio Rytų Europos tautų mąstysenai, pasaulėžiūrai ir vertybių sistemai. Civilizacinė šių partijų reikšmė – ilgaamžės Europos kultūros gynyba nuo dekadanso ir svetimų kultūrų invazijos į kairiojo liberalizmo ištuštintas teritorines ir mentalines erdves. Klasikinė graikų-romėnų antikos, krikščionybės ir humanizmo vertybių sistema yra pagrindinis šių politinių jėgų veiklos orientyras. Net jei tam tenka pasitelkti Eurazijos idėją.

Geopolitiškai šias dvi partijas galima vertinti dvejopai: kaip pavyzdį ir lemiamą veiksnį. Teisė ir teisingumas, pralaimėjęs parlamento rinkimus, liovėsi buvęs lemiamu veiksmu, bet išlaiko pavyzdžio misiją. Tai – pavyzdys, kaip galima būti Europoje ir kartu – oponuoti kairiojo liberalizmo sistemai. Šis pavyzdys ypač svarbus savo kelio ieškančioms Baltijos šalims ir jų dešiniosioms jėgoms. Fidesas savo eurazine geopolitine orientacija mažiau tinka kaip pavyzdys, bet yra lemiamas veiksnys Europos ateičiai.

Nors kartais ciniškai atrodantis flirtas su Rusija, kuri puola Ukrainą, Vengrijos veto teisei Europos Sąjungoje ir NATO bloke suteikia kraštutinai pasibjaurėtiną reikšmę, pats veto principas yra gyvybiškai svarbus Europos tautoms, o pirmiausiai – mažesnėms tautoms, kaip lietuviai, latviai ir estai.

Kol Europos Sąjungoje yra veto teisė, tol Europos Sąjunga yra valstybių sandrauga, o

31 Voegeli, W. Progressivism, Conservatism, and Democracy. In: *The Journal of Contemporary Legal Issues*. 2024 01 19, Vol. 24, Iss. 1, Article 11. Prieiga per internetą:

<https://digital.sandiego.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1049&context=jcli> [Žiūrėta 2024 03 10].

32 Strauss, L. Progress or Return? The Contemporary Crisis in Western Civilization. In: *Archive.org*. Prieiga per internetą: <https://archive.org/details/LeoStraussProgressOrReturn/mode/2up> [Žiūrėta 2024 02 08].

33 Бердяев, Н. Философия неравенства. In: *Вехи*. Prieiga per internetą: <http://www.vchi.net/berdyaev/neraven/index.html> [Žiūrėta 2024 02 08].

34 Burke, *Select Works*. Vol. 2. Ed. Payne. E. J. Oxford:

Clarendon Press, 1881, p. 290–291.

jos šalys-narės yra visavertės valstybės. Vos tik veto teisė bus peržengta, Europos Sąjunga taps imperija, o šalys-narės – jos valstijomis ar provincijomis. Paradoksalu, bet norint panaikinti veto teisę reikia peržengti visų valstybių-narių veto. Panašu, jog Vengrija, kol jai vadovauja Fidesas, mažiausiai linkusi atsisakyti veto.

Vertinant Vengrijos flirtą su Rusija reiktų objektyviai prisiminti, kad įtakingiausias Europos šalys ilgą laiką taip pat flirtavo su Kremliumi. Vokietija ilgą laiką prekiaavo su Rusija, pildydama pastarosios šalies karinį biudžetą, o Prancūzija tiekė Rusijai net karinius laivus ir siekė išsaugoti V. Putino veidą.

Jei Vokietija ir Prancūzija pabudo iš rusofilinio letargo, tai įmanoma ir Vengrijai. Tik tam reikėtų europiniu ir transatlantiiniu lygiu pripažinti kiekvienos tautos teisę į savo valstybę ir jos santvarką. Demokratiją be liberalizmo laikas liautis demonizavus. Kas priimtina Nyderlandams ar Skandinavijai, gali būti visiškai svetima Vidurio Rytų Europai. Tad šiek tiek hipokritiškai atrodo, kai Europos liberalai ir kairieji smerkia V. Orbaną už jo rusofiliją, kai patys įstūmė jį į Kremliaus glėbį savo sankcijomis.

Tiek (ir ypač) Teisė ir teisingumas, tiek (mažiau) Fidesas gina Europos idėją, kokia ji buvo iki II-osios XX a. pusės genderinės ir kosmopolitinės revoliucijos. Būtų naivu tikėtis, kad Europos idėją tapatinant su Berlyno ir Paryžiaus kultūriniais-politiniais konceptais ir su viena politinės ideologijos srove bus išvengta reakcijos. Kairieji liberalai kalba apie Europos įvairovę lytinių orientacijų, rasių, religijų ir kultūrų prasme, visiškai ignoruodami faktą, kad ir vietinės Europos tautos yra itin skirtingos.

Kairiųjų ir dešiniųjų Europos įvairovės sampratas iliustruoja Rubiko kubo

pavyzdys. Dešiniųjų – klasikinių dešiniųjų – kube kiekviena plokštuma turi savo spalvą, nors visos plokštumos sudaro tą patį kubą. Kairiųjų – šiuolaikinių kairiųjų – kube visos spalvos išmaišytos po skirtingas plokštumas.

Taigi, Europos įvairovę galima suvokti skirtingai: kaip Europos pasaulį arba pasaulį Europoje. Europos pasaulis – savi-pakankamas, grįstas teritoriškų Europos tautų įvairove. Pasaulis Europoje – tai vis masiškesni kitų kontinentų išeivių anklavai Europoje, palaipsniui demografinėmis ir kultūrinėmis formomis iš esmės keičiantys senojo žemyno veidą.

Išvados

Apibendrinant derėtų konstatuoti, kad konservatizmas ir nacionalizmas iš visų politinių pasaulėžiūrų yra imliausi lokalumui ir savitam tautiniam charakteriui. Tiek liberalizmas, tiek socializmas labiau orientuojasi į universalias schemas, nors ir šios ideologijos sunkiai gali išvengti lokalių įtakų. Šis tyrimas atskleidžia, kaip tautiniai konservatoriai skirtingose šalyse, nors ir siejamose bendrų patirčių bei iššūkių, tam tikrus sprendimus teikia bendrai, o tam tikrus – visiškai skirtingai.

Drauge, nors į tai mažiau gilintasi, matyti, kaip liberaliosios linijos atstovai bando tautinėms Europos valstybėms primesti savas pretenzijas į tariamai universalias žmogaus teisių vertybes. Tai sukelia lokalių nacionalinių bendruomenių reakcijas, vienoje šalyse – stipresnes, kitose – silpnesnes.

Sunku prieštarauti vienam žymiausių nacionalizmo tyrėjų Entoniui Smitui (Anthony Smith), kad nacionalizmą imtinai

gali būti tiek, kiek pačių nacionalistų. Ko gero, teisus ir radikaliojo konservatizmo tėvas Žozefas de Mestras (Joseph de Maistre), teigęs, kad konservatorius pirmiau rūpinasi savo tautos teisėmis nei – jo supratimu iliuzinėmis – žmogaus teisėmis.

Žvelgiant detaliau:

Lenkų ir vengrų tautinės tapatybės kodai yra skirtingi. Lenkai nuo seno save suvokia kaip integralią Europos dalį, nors ir turinčią savitumų. Vengrai balansuoja tarp Europos ir Eurazijos. Vengrų istorinių kodų įvairovė sudaro platesnes laviravimo ir manipuliacijų galimybes šiulaikiniams jų politikams, lyginant su lenkais.

Lenkų Teisės ir teisingumo partija bei vengrų Fidesas yra konservatyvios, tautininkiškos, socialiai orientuotos partijos, besirūpinančios tautos, o ne tik siauro viršuti-

nio socialinio sluoksnio gerove, savo tautų išlikimu ir savo valstybių suverenumu.

Teisė ir teisingumas bei Fidesas skiriasi savo geopolitinėmis strategijomis: pirmoji partija suvokia save kaip opoziciją Europoje, antroji vis labiau – kaip opoziciją Europai, kokia ji yra dabar, nors abi partijos gina Europą, kokia ji buvo iki II-osios XX a. pusės.

Teisė ir teisingumas reikšmingas Europai kaip pavyzdys, kaip galima būti Europoje ir oponuoti kairiojo liberalizmo vertybėms, o Fidesas – kaip lemiamas veiksnys, saugant Europos šalių suverenumą.

Tiek Teisė ir teisingumas, tiek Fidesas teikia alternatyvias vidinės Europos įvairovės vizijas, įtvirtindami teritoriškų senbuvių tautų tapatumą, oponuodami kosmopolitinei ir multikultūralistinei vizijai, pagal kurią Europa taptų visų pasaulio tautų viešbučiu.

Literatūra

Arato, A. *Civil Society, Constitution, and Legitimacy*. Lanham: Rowman & Littlefield Publishers, 2000, 368 p.

Bakke, E. Central and East European party systems since 1989. In: *Central and Southeast European Politics since 1989*. Ed. Ramet, S. P. Cambridge: Cambridge University Press, 2010, p. 64–90.

Beauchamp, Z. It happened there: how democracy died in Hungary. In: *Vox*, 2018 09 13. Prieiga per internetą: <https://www.vox.com/policy-and-politics/2018/9/13/17823488/hungary-democracy-authoritarianism-trump> [Žiūrėta 2024 04 18].

Buckley, F. H. *Progressive Conservatism*. New York: Encounter Books, 2022, 272 p.

Burke, E. *Apmąstymai apie Prancūzijos revoliuciją*. Vilnius: Žara, 2009, 232 p.

Burke, E. *Select Works*. Vol. 2. Ed. Payne. E. J. Oxford: Clarendon Press, 1881, 451 p.

Davies, N. *Dievo žaismas: Lenkijos istorija I tomas*. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 1998, 637 p.

Davies, N. *Dievo žaismas: Lenkijos istorija II tomas*. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2002, 751 p.

Dokumenty. In: *Prawo i Sprawiedliwość*. Prieiga per internetą: <https://pis.org.pl/dokumenty> [Žiūrėta 2024 04 23].

Dokumentumtár. In: *Fidesz.hu*. Prieiga per internetą: <https://www.fidesz.hu/dokumentumtar> [Žiūrėta 2024 04 17].

Erős Magyarország. A Fidesz – Magyar Polgári Szövetség Programja. In: *Jovonk.hu*. Prieiga per internetą: http://jovonk.hu/FideszPP2007_HU.pdf [Žiūrėta 2009 03 06].

Haivry, O., Hazony, Y. What Is Conservatism? In: *American Affairs Journal*. 2017, Vol. 1, Nr. 2. Prieiga per internetą: <https://americanaffairsjournal.org/2017/05/what-is-conservatism/> [Žiūrėta 2024 03 20].

Halmi, G. Fidesz and Faith: Ethno-Nationalism in Hungary. In: *Verfassungsblog.de*. Prieiga per internetą: <https://verfassungsblog.de/fidesz-and-faith-ethno-nationalism-in-hun->

Programja. In: *Jovonk.hu*. Prieiga per internetą: http://jovonk.hu/FideszPP2007_HU.pdf [Žiūrėta 2009 03 06].

Halmi, G. Fidesz and Faith: Ethno-Nationalism in Hungary. In: *Verfassungsblog.de*. Prieiga per internetą: <https://verfassungsblog.de/fidesz-and-faith-ethno-nationalism-in-hun->

Erős Magyarország. A Fidesz – Magyar Polgári Szövetség Programja. In: *Jovonk.hu*. Prieiga per internetą: http://jovonk.hu/FideszPP2007_HU.pdf [Žiūrėta 2009 03 06].

- gary/ [Žiūrėta 2024 04 11].
- Historia partii. In: *Prawo i Sprawiedliwość*. Prieiga per internetą: <https://pis.org.pl/partial/historia-partii> [Žiūrėta 2024 04 11].
- Hloušek, V., Kopeček, L. *Origin, Ideology and Transformation of Political Parties: East-Central and Western Europe Compared*. Farnham-Burlington: Ashgate, 2010, 263 p.
- Hungarian PM sees shift to illiberal Christian democracy in 2019. In: *Reuters*, 2018 07 28. Prieiga per internetą: <https://www.reuters.com/article/us-hungary-orban-idUSKBN1K1oBK/> [Žiūrėta 2024 04 18].
- Hungary's Fidesz quits European conservative group: „Time to say goodbye“. In: *Reuters*, 2021 03 18. Prieiga per internetą: <https://www.reuters.com/article/us-hungary-politics-fidesz-epp-idUSKBN2BA2CA/> [Žiūrėta 2024 04 11].
- Hungary's Ruling Fidesz Party Quits European Center-Right Bloc. In: *Radio Free Europe/Radio Liberty*, 2021 03 18. Prieiga per internetą: <https://www.rferl.org/a/hungary-fidesz-party-quits-european-bloc-center-right-eu/31158255.html> [Žiūrėta 2024 04 11].
- Kim, S. *Discourse, Hegemony, and Populism in the Visegrád Four*. New York: Routledge, 2022, 334 p.
- Centre-Right Parties in Post-Communist East-Central Europe*. Ed. Hanley, S., Szczerbiak, A. New York: Routledge, 2006, 162 p.
- Kingsley, P. Hungary Criminalizes Aiding Illegal Immigrants. In: *The New York Times*, 2018 06 20. Prieiga per internetą: <https://www.nytimes.com/2018/06/20/world/europe/hungary-stop-soros-law.html> [Žiūrėta 2024 04 18].
- Kingsley, P. On the Surface, Hungary Is a Democracy. But What Lies Underneath? In: *The New York Times*, 2018 12 25. Prieiga per internetą: <https://www.nytimes.com/2018/12/25/world/europe/hungary-democracy-orban.html> [Žiūrėta 2024 04 18].
- Kornis, V. New Legislation in Hungary Bans LGBT+ Related Content in Schools and TV. In: *Friedrich Naumann Foundation*, 2021 06 21. Prieiga per internetą: <https://www.freiheit.org/central-europe-and-baltic-states/new-legislation-hungary-bans-lgbt-related-content-schools-and-tv> [Žiūrėta 2024 04 18].
- Kundrotas, M. *Tautinis idealas politikoje: keturių šalių atvejai*. Vilnius: Vaga, 2017, 232 p.
- Kundrotas, M. *Putinizmas: ideologinė charakteristika*. Kėdainiai: Spaudvita, 2022, 188 p.
- Kuper, S. Why rightwing populism has radicalised. In: *Financial Times*, 2019 09 11. Prieiga per internetą: <https://www.ft.com/content/ofcaba6-d428-11e9-8367-7ebd53ab77> [Žiūrėta 2024 04 18].
- Muhammad still most popular boy's name in the UK for 2023. In: *Middle East Monitor*, 2023 12 13. Prieiga per internetą: <https://www.middleeastmonitor.com/20231213-muhammad-still-most-popular-boys-name-in-the-uk-for-2023/> [Žiūrėta 2024 04 25].
- New Conservatives in Russia and East Central Europe*. Ed. Bluhm, K., Varga, M. New York: Routledge, 2019, 322 p.
- Pappas, T. *Populism and Liberal Democracy*. Oxford: Oxford University Press, 2019, 336 p.
- Pirro, A. *The Populist Radical Right in Central and Eastern Europe*. New York: Routledge, 2015, 242 p.
- Strauss, L. Progress or Return? The Contemporary Crisis in Western Civilization. In: *Archive.org*. Prieiga per internetą: <https://archive.org/details/LeoStraussProgressOrReturn/mode/2up> [Žiūrėta 2024 02 08].
- The History of Fidesz. In: *Fidesz.hu*. Prieiga per internetą: <http://www.fidesz.hu/index.php?Cikk=68476> [Žiūrėta 2007 10 10].
- Választás 2022: egyházpolitika a pártprogramokban. In: *Kövász Közösség*. Prieiga per internetą: <https://kovaszkozossseg.hu/2022/03/27/valasztas-2022-egyhazpolitika-a-partprogramokban/> [Žiūrėta 2024 04 17].
- Voegeli, W. Progressivism, Conservatism, and Democracy. In: *The Journal of Contemporary Legal Issues*. 2024 01 19, Vol. 24, Iss. 1, Article 11. Prieiga per internetą: <https://digital.sandiego.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1049&context=jcli> [Žiūrėta 2024 03 10].
- Wandycz, P. S. *Laisvės kaina. Vidurio Rytų Europos istorija nuo viduramžių iki dabarties*. Vilnius: Baltos lankos, 1997, 348 p.
- Werz, N. *Populismus: Populisten in Übersee und Europa*. Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften Wiesbaden, 2003, 280 p.
- Бердяев, Н. *Философия неравенства*. In: *Беху*. Prieiga per internetą: <http://www.vehi.net/berdyayev/neraven/index.html> [Žiūrėta 2024 02 08].